

NIGEL WARBURTON

Μικρή ιστορία της φιλοσοφίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Γιώργος Λαμπράκος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο άνθρωπος που έθετε ερωτήματα

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΩΝ

Πριν από 2.400 χρόνια στην Αθήνα, ένας άνθρωπος θανατώθηκε επειδή έθετε υπερβολικά πολλά ερωτήματα. Φιλόσοφοι υπήρχαν και πριν από αυτόν, αλλά με τον Σωκράτη η φιλοσοφία πραγματικά απογειώθηκε. Αν η φιλοσοφία έχει έναν προστάτη άγιο, αυτός είναι ο Σωκράτης.

Πλακουτσομύτης, κοντόχοντρος, ατημέλητος και κάπως παράξενος, ο Σωκράτης δεν ταίριαζε στο περιβάλλον του. Ήταν άσχημος και συχνά άπλυτος, αλλά είχε μεγάλο χάρισμα και λαμπρό μυαλό. Όλοι στην Αθήνα συμφωνούσαν πως δεν υπήρξε ποτέ κάποιος όμοιός του, και πιθανόν δε θα εμφανιζόταν ποτέ ξανά στο μέλλον. Ήταν μοναδικός. Ήταν όμως και τρομερά ενοχλητικός. Έβλεπε τον εαυτό του σαν μια αλογόμυγα που τσιμπάει άσχημα – σαν ένα τσιμπούρι που ενοχλεί, αλλά δεν προκαλεί σοβαρή ζημιά. Σε αυτό δε συμφωνούσαν πάντως όλοι στην Αθήνα. Κάποιοι τον αγαπούσαν, ενώ άλλοι θεωρούσαν την επιρροή του επικίνδυνη.

Ο νεαρός Σωκράτης υπήρξε ένας γενναίος στρατιώτης, που έλαβε μέρος στον Πελοποννησιακό Πόλεμο ενάντια στους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους. Ως μεσήλικας περιφερόταν στην αγορά, σταματούσε τους ανθρώπους και τους έθετε παράξενα ερωτήματα. Λίγο πολύ, αυτό έκανε. Όμως τα ερωτήματά του ήταν κοφτερά. Έμοιαζαν σαφή, αλλά δεν ήταν.

Ας πάρουμε, για παράδειγμα, τη συνομιλία του με τον Ευθύδημο. Ο Σωκράτης τον ρώτησε αν η εξαπάτηση θεωρείται ανήθικη. Φυσικά, απάντησε ο Ευθύδημος. Το θεωρούσε προφανές. Τι γίνεται όμως, ρώτησε ο Σωκράτης, αν ένας φίλος σου νιώθει χάλια και θέλει να αυτοκτονήσει, και εσύ του κλέψεις το μαχαίρι; Έτσι δεν τον εξαπατάς; Ασφαλώς. Δεν είναι όμως άραγε ηθικό, και όχι ανήθικο, να το κάνεις; Είναι κάτι καλό, όχι κακό – παρ' ότι συνιστά εξαπάτηση. Ναι, λέει ο Ευθύδημος, που έχει πλέον δεθεί κόμπος. Ο Σωκράτης, έχοντας χρησιμοποιήσει ένα ευφυές αντιπαράδειγμα, έδειξε πως το γενικό σχόλιο του Ευθύδημου ότι η εξαπάτηση είναι ανήθικη δε βρίσκει εφαρμογή σε κάθε περίπτωση. Ο Ευθύδημος δεν το είχε συνειδητοποιήσει.

Ο Σωκράτης αποδείκνυε συνέχεια ότι οι άνθρωποι που συναντούσε στην αγορά δε γνώριζαν πραγματικά αυτό που νόμιζαν ότι γνώριζαν. Ένας στρατιωτικός διοικητής άρχιζε να μιλά όντας απολύτως βέβαιος πως γνωρίζει τι σημαίνει «θάρος», αλλά, ύστερα από μια εικοσάλεπτη κουβέντα με τον Σωκράτη, έφευγε σε πλήρη σύγχυση. Μια τέτοια εμπειρία πρέπει να προκαλούσε μεγάλη αμηχανία. Στον Σωκράτη άρεσε πολύ να αποκαλύπτει τα όρια όσων οι άνθρωποι πραγματικά καταλάβαιναν, και να αμφισβητεί τις υποθέσεις πάνω στις οποίες έχτιζαν τη ζωή τους. Μια συζήτηση που τέλειωνε με τον καθέναν να έχει συνειδητοποιήσει πόσα λίγα γνώριζε το θεωρούσε επιτυχία. Αυτό ήταν πολύ καλύτερο από το να συνεχίζει να πιστεύει κανείς ότι καταλαβαίνει κάτι που δεν καταλάβαινε.

Εκείνη την εποχή στην Αθήνα οι γιοι των πλουσίων στέλνονταν για σπουδές στους Σοφιστές. Οι Σοφιστές ήταν ευφυείς δάσκαλοι που δίδασκαν στους μαθητές τους την τέχνη της ρητορικής. Έπαιρναν πολλά χρήματα για αυτήν τη δουλειά. Ο Σωκράτης, απεναντίας, δε χρέωνε για τις υπηρεσίες του. Ισχυριζόταν μάλιστα πως δε γνώριζε τίποτα, οπότε γιατί να διδάσκει; Αυτό δεν εμπόδιζε ωστόσο κάποιους μαθητές να πηγαίνουν σε αυτόν και να τον ακούν να μιλά. Δεν ήταν συνεπώς δημοφιλής ούτε και στους Σοφιστές.

Μια μέρα ο φίλος του Χαιρεφών πήγε στο μαντείο του Απόλλωνα στους Δελφούς. Στο μαντείο υπήρχε μια σοφή γριά, η Πυθία, που απαντούσε σε ερωτήσεις των επισκεπτών. Οι απαντήσεις της είχαν συνήθως τη μορφή αινίγματος. «Υπάρχει σοφότερος από τον Σωκράτη;» ρώτησε ο Χαιρεφών. «Όχι» ήταν η απάντηση. «Κανείς δεν είναι σοφότερος από τον Σωκράτη».

Όταν ο Χαιρεφών το είπε στον Σωκράτη, αυτός στην αρχή δεν το πίστεψε. Πραγματικά τον μπέρδεψε. «Πώς γίνεται να είμαι ο σοφότερος άνθρωπος στην Αθήνα, ενώ γνωρίζω τόσο λίγα;» αναρωτήθηκε. Αφιέρωσε χρόνια ρωτώντας τους ανθρώπους για να δει αν κάποιος είναι σοφότερος από τον ίδιο. Τέλος κατάλαβε τι εννοούσε το μαντείο, καθώς και ότι η μάντισσα είχε δίκιο. Πολλοί άνθρωποι ήταν καλοί σε ό,τι έκαναν – οι μαραγκοί ήταν καλοί στην ξυλουργική και οι στρατιώτες στον πόλεμο. Αλλά κανείς τους δεν ήταν αληθινά σοφός. Δε γνώριζαν πραγματικά για τι μιλούσαν.

Η λέξη «φιλόσοφος» είναι μια αρχαιοελληνική λέξη που σημαίνει «αγάπη για τη σοφία». Η δυτική φιλοσοφική παράδοση, την οποία ακολουθεί αυτό το βιβλίο, εξαπλώθηκε από την αρχαία Ελλάδα σε μεγάλα τμήματα του κόσμου, ενώ συχνά διασταυρώθηκε γόνιμα με ιδέες της Ανατολής. Αποδίδει αξία στη

σοφία που βασίζεται στην επιχειρηματολογία, τη λογική σκέψη και την ερωτηματοθεσία, όχι στην πίστη σε πράγματα απλώς επειδή κάποιος σπουδαίος έχει πει ότι είναι αληθινά. Η σοφία για τον Σωκράτη δεν έγκειται στη γνώση πολλών πραγμάτων ή στη γνώση του πώς να κάνουμε κάτι. Σημαίνει κατανόηση της αληθινής φύσης της ύπαρξής μας, περιλαμβανομένων των ορίων όσων μπορούμε να κάνουμε. Σήμερα οι φιλόσοφοι κάνουν λίγο πολύ όσα έκανε ο Σωκράτης: θέτουν δύσκολα ερωτήματα, αναζητούν λόγους και τεκμήρια, πασχίζουν να απαντήσουν σε μερικά από τα σημαντικότερα ερωτήματα που θέτουμε στον εαυτό μας σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας και το πώς πρέπει να ζούμε. Σε αντίθεση με τον Σωκράτη, ωστόσο, οι νεότεροι φιλόσοφοι έχουν το πλεονέκτημα να βασίζονται πάνω σε σχεδόν δύομισι χιλιάδες χρόνια φιλοσοφικού στοχασμού. Το βιβλίο αυτό εξετάζει τις ιδέες μερικών βασικών στοχαστών που έγραψαν ακολουθώντας την παράδοση της δυτικής σκέψης, μια παράδοση που ξεκίνησε με τον Σωκράτη.

Αυτό που καθιστούσε σοφό τον Σωκράτη ήταν το γεγονός ότι έθετε συνέχεια ερωτήματα και ήταν πάντα πρόθυμος να αμφισβητήσει τις ιδέες του. Η ζωή, όπως έλεγε, είναι άξια να τη ζει κανείς μόνο αν στοχάζεται όσα κάνει. Η ανεξέταστη ύπαρξη είναι μια χαρά για τα βόδια, αλλά όχι για τους ανθρώπους.

Σε αντίθεση με τους περισσότερους φιλοσόφους, ο Σωκράτης αρνιόταν να γράψει. Προτιμούσε την ομιλία από τη γραφή. Οι γραπτές λέξεις δεν μπορούν να απαντήσουν, δεν μπορούν να σας εξηγήσουν κάτι όταν δεν τις κατανοείτε. Ο διάλογος ενώπιος ενωπίω είναι πολύ καλύτερος, επέμενε ο Σωκράτης. Στον διάλογο μπορούμε να λάβουμε υπόψιν το πρόσωπο με το οποίο συζητάμε: μπορούμε να προσαρμόζουμε τα λόγια μας ώστε το μήνυμα να φτάνει στον άλλο. Καθώς αρνιόταν να γρά-

ψει, σήμερα γνωρίζουμε τι πίστευε και υποστήριζε αυτός ο σπουδαίος άνδρας κυρίως μέσα από το έργο του λαμπρότερου μαθητή του, του Πλάτωνα. Ο Πλάτων κατέγραψε μια σειρά συνομιλιών ανάμεσα στον Σωκράτη και στους ανθρώπους με τους οποίους συζητούσε. Οι συνομιλίες αυτές είναι γνωστές ως Πλατωνικοί Διάλογοι και αποτελούν σπουδαία έργα της λογοτεχνίας, πέραν της φιλοσοφίας – κατά κάποιον τρόπο, ο Πλάτων ήταν ο Σαίξπηρ της εποχής του. Όταν διαβάζουμε αυτούς τους Διαλόγους, παίρνουμε μια καλή ιδέα για το πώς έμοιαζε ο Σωκράτης, πόσο ευφυής και πόσο εξοργιστικός ήταν.

Βέβαια, δεν είναι όλα τόσο ξεκάθαρα, αφού δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πάντα αν ο Πλάτων κατέγραφε ό,τι πραγματικά έλεγε ο Σωκράτης ή αν έβαζε ιδέες στο στόμα του χαρακτήρα που αποκαλεί «Σωκράτη», ιδέες του ίδιου του Πλάτωνα.

Μία από τις ιδέες που οι περισσότεροι θεωρούν πως δεν είναι του Σωκράτη, αλλά του Πλάτωνα, είναι ότι ο κόσμος δεν είναι καθόλου έτσι όπως φαίνεται. Υπάρχει μια σημαντική διαφορά μεταξύ φαινομενικότητας και πραγματικότητας. Οι περισσότεροι συγχέουμε τη φαινομενικότητα με την πραγματικότητα. Πιστεύουμε πως καταλαβαίνουμε, αλλά δεν καταλαβαίνουμε. Ο Πλάτων πίστευε ότι μόνο οι φιλόσοφοι καταλαβαίνουν πώς είναι πραγματικά ο κόσμος. Ανακαλύπτουν τη φύση της πραγματικότητας με το να σκέφτονται παρά με το να βασιζονται στις αισθήσεις τους.

Για να υποστηρίξει τη θέση του, ο Πλάτων περιέγραψε ένα σπήλαιο. Σε αυτό το φανταστικό σπήλαιο υπάρχουν άνθρωποι αλυσοδεμένοι που κοιτάζουν έναν τοίχο. Μπροστά τους βλέπουν σκιές να τρεμοπαίζουν, τις οποίες εκλαμβάνουν ως αληθινά πράγματα. Δεν είναι. Αυτό που βλέπουν είναι σκιές τις οποίες δημιουργούν πράγματα που βρίσκονται μπροστά από μια φωτιά. Αυτοί οι άνθρωποι περνούν όλη τους τη ζωή πιστεύ-

οντας ότι οι σκιές που προβάλλονται στον τοίχο είναι ο πραγματικός κόσμος. Ύστερα ένας από αυτούς ελευθερώνεται από τις αλυσίδες του και στρέφεται προς τη φωτιά. Αρχικά τα μάτια του είναι θαμπά, έπειτα όμως αρχίζει να βλέπει πού βρίσκεται. Βγαίνει παραπατώντας από το σπήλαιο και εντέλει κατορθώνει να κοιτάξει τον ήλιο. Όταν επιστρέφει στο σπήλαιο, κανείς δεν πιστεύει όσα εκείνος τους λέει για τον εξωτερικό κόσμο. Ο άνθρωπος που ελευθερώνεται μοιάζει με τον φιλόσοφο. Βλέπει πέρα από τα φαινόμενα. Οι απλοί άνθρωποι γνωρίζουν ελάχιστα την πραγματικότητα επειδή αρκούνται στο να βλέπουν ό,τι βρίσκεται μπροστά τους και δεν το στοχάζονται βαθιά. Όμως τα φαινόμενα απατούν. Βλέπουν σκιές, όχι την πραγματικότητα.

Αυτή η ιστορία για το σπήλαιο συνδέεται με ό,τι έμεινε γνωστό ως Πλατωνική Θεωρία των Ιδεών. Θα το καταλάβουμε καλύτερα με ένα παράδειγμα. Σκεφτείτε όλους τους κύκλους που έχετε δει στη ζωή σας. Ήταν κανείς τέλειος; Όχι. Κανείς δεν ήταν απόλυτα τέλειος. Σε έναν τέλειο κύκλο κάθε σημείο της περιφέρειάς του έχει ακριβώς την ίδια απόσταση από το κέντρο του. Οι πραγματικοί κύκλοι δεν είναι ποτέ ακριβώς έτσι. Όμως καταλαβαίνετε τι εννοώ όταν χρησιμοποιώ τις λέξεις «τέλειος κύκλος». Τι είναι λοιπόν αυτός ο τέλειος κύκλος; Ο Πλάτων θα έλεγε ότι η ιδέα ενός τέλειου κύκλου είναι η Ιδέα ενός κύκλου. Αν θέλετε να καταλάβετε τι είναι ένας κύκλος, πρέπει να εστιάσετε στην Ιδέα του κύκλου, όχι στους πραγματικούς κύκλους που μπορείτε να σχεδιάσετε και να βιώσετε μέσω της όρασής σας, καθώς όλοι αυτοί είναι κατά κάποιον τρόπο ατελείς. Ομοίως, πίστευε ο Πλάτων, αν θέλετε να καταλάβετε τι είναι το αγαθό, τότε πρέπει να επικεντρωθείτε στην Ιδέα του αγαθού, όχι σε συγκεκριμένα παραδείγματά του που παρατηρείτε. Οι φιλόσοφοι είναι οι πιο κατάλληλοι άνθρωποι στο να στοχάζονται

τις Ιδέες με αυτό τον αφηρημένο τρόπο· οι απλοί άνθρωποι παρεκκλίνουν από τον κόσμο όσο τον αντιλαμβάνονται με τις αισθήσεις τους.

Επειδή οι φιλόσοφοι στοχάζονται καλά την πραγματικότητα, ο Πλάτων πίστευε πως πρέπει να κατέχουν τον έλεγχο και όλη την πολιτική εξουσία. Στην *Πολιτεία* του, το διασημότερο έργο του, περιέγραψε μια φανταστική τέλεια κοινωνία. Οι φιλόσοφοι βρίσκονται στην κορυφή και έχουν ειδική εκπαίδευση· όμως θυσιάζουν τις ηδονές τους για χάρη των πολιτών τους οποίους κυβερνούν. Από κάτω τους βρίσκονται οι στρατιώτες-φύλακες που έχουν εκπαιδευτεί για να υπερασπίζονται τη χώρα, και κάτω από αυτούς βρίσκονται οι εργάτες. Αυτές οι τρεις ομάδες ανθρώπων μπορούν να έχουν την τέλεια ισορροπία, πίστευε ο Πλάτων, μια ισορροπία που μοιάζει με τον καλά ισορροπημένο νου, όπου το έλλογο τμήμα ελέγχει τα συναισθήματα και τις επιθυμίες. Δυστυχώς το κοινωνικό μοντέλο του είναι άκρως αντιδημοκρατικό και θα κρατούσε τους ανθρώπους υπό έλεγχο με ψεύδη και με την επιβολή ισχύος. Ο Πλάτων απαγόρευε την τέχνη, επειδή πίστευε πως αναπαριστά εσφαλμένα την πραγματικότητα. Οι ζωγράφοι ζωγραφίζουν φαινόμενα, αλλά τα φαινόμενα απατούν ως προς τις Ιδέες. Κάθε πτυχή της ζωής στην ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα ελέγχεται αυστηρά άνωθεν. Σήμερα θα την αποκαλούσαμε απολυταρχικό κράτος. Ο Πλάτων πίστευε πως το να αφήνουμε τους ανθρώπους να ψηφίζουν είναι σαν να αφήνουμε τους περαστικούς να οδηγήσουν ένα πλοίο – είναι καλύτερο να αναλαμβάνουν τα πράγματα οι άνθρωποι που γνωρίζουν τι κάνουν.

Η Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ. διέφερε πολύ από την κοινωνία που φαντάστηκε ο Πλάτων στην *Πολιτεία*. Ήταν ενός τύπου δημοκρατία, παρ' ότι ψήφιζε μόνο ένας στους δέκα κατοίκους. Οι γυναίκες και οι σκλάβοι, για παράδειγμα, αποκλείονταν αυ-

τόματα. Όμως οι πολίτες ήταν ίσοι ενώπιον του νόμου και υπήρχε ένα επεξεργασμένο σύστημα κλήρωσης που εξασφάλιζε σε όλους μια καλή ευκαιρία να επηρεάσουν τις πολιτικές αποφάσεις.

Η Αθήνα δεν εκτιμούσε στο σύνολό της τον Σωκράτη τόσο πολύ όσο ο Πλάτων. Σε καμία περίπτωση. Πολλοί Αθηναίοι ένιωθαν ότι ο Σωκράτης είναι επικίνδυνος και υπονόμευε εσκεμμένα την κυβέρνηση. Το 399 π.Χ., όταν ο Σωκράτης ήταν 70 ετών, ένας Αθηναίος, ο Μέλητος, τον πήγε στα δικαστήρια. Ισχυρίστηκε ότι ο Σωκράτης παραμελούσε τους θεούς της Αθήνας και εισηγούνταν νέες, δικές του θεότητες. Υποστήριζε ακόμα ότι ο Σωκράτης δίδασκε τους νεαρούς Αθηναίους να συμπεριφέρονται άσχημα και τους ενθάρρυνε να στρέφονται κατά των αρχών. Αυτές ήταν σοβαρότατες κατηγορίες. Είναι δύσκολο να ξέρουμε πόσο ακριβείς ήταν. Ο Σωκράτης ενδέχεται πράγματι να αποθάρρυνε τους μαθητές του από την επίσημη θρησκεία, και υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι του άρεσε να λοιδορεί την αθηναϊκή δημοκρατία. Αυτό θα ήταν συνεπέςτατο με τον χαρακτήρα του. Οπωσδήποτε αληθεύει ότι πολλοί Αθηναίοι πίστευαν σε αυτές τις καταγγελίες.

Ψήφισαν λοιπόν για το αν είναι αθώος ή ένοχος. Λίγο πάνω από το μισό των 501 πολιτών που συγκροτούσαν το τεράστιο σώμα των δικαστών πίστευε πως είναι ένοχος και τον καταδίκασε σε θάνατο. Αν το ήθελε, ο Σωκράτης θα μπορούσε πιθανόν να πείσει με τα λόγια του και να γλιτώσει την εκτέλεση. Απεναντίας, πιστός στη φήμη που είχε ως τσιμπούρι, ενόχλησε ακόμα περισσότερο τους Αθηναίους υποστηρίζοντας ότι δεν είχε κάνει τίποτε κακό και ότι θα έπρεπε μάλιστα να τον ανταμείψουν με δωρεάν γεύματα εφ' όρου ζωής παρά να τον τιμωρήσουν. Η εξέλιξη δεν ήταν καλή.

Ο Σωκράτης θανατώθηκε αναγκαζόμενος να πιει ένα δηλη-

τήριο φτιαγμένο από κώνειο, ένα φυτό που παραλύει σταδιακά το σώμα. Ο Σωκράτης αποχαιρέτησε τη γυναίκα του και τους τρεις γιους του, και ύστερα συγκέντρωσε γύρω του τους μαθητές του. Αν του δινόταν η δυνατότητα να συνεχίσει να ζει δίχως να θέτει άλλα δύσκολα ερωτήματα, δε θα την αποδεχόταν. Ο θάνατος ήταν προτιμότερος. Είχε μια εσωτερη φωνή που του έλεγε να αμφισβητεί τα πάντα, και δεν μπορούσε να την προδώσει. Ύστερα ήπιε το δηλητήριο. Σύντομα ήταν νεκρός.

Στους Πλατωνικούς Διαλόγους, ωστόσο, ο Σωκράτης έχει επιβιώσει. Αυτός ο δύσκολος άνδρας, που έθετε συνέχεια ερωτήματα και προτίμησε να πεθάνει από το να σταματήσει να στοχάζεται πώς είναι όντως τα πράγματα, έχει εμπνεύσει τους φιλοσόφους.

Ο Σωκράτης ασκούσε άμεση επίδραση στους γύρω του. Ο Πλάτων συνέχισε να διδάσκει στο πνεύμα του Σωκράτη μετά τον θάνατο του δασκάλου του. Ο μακράν εντυπωσιακότερος μαθητής του Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης, ήταν ένας στοχαστής πολύ διαφορετικός και από τους δύο.